

Η ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΗΜΙΜΑΘΕΙΑΣ

● Του Σπύρου Κ. Τσιτσιόγκου

*Αναπληρωτή Καθηγητή Ψυχολογίας τής Θρησκειάς
τού Πανεπιστημίου Αθηνών*

Όσο το θέμα αυτό είναι παλιό, άλλο τόσο είναι και επίκαιρο. Μετά μάλιστα την *ισότητα* που διακήρυξε ο Διαφωτισμός, όλοι «δημοκρατικά» ενδείκνυται –και μάλιστα στον ίδιο βαθμό– να έχουν άποψη (ίση ψήφο) για όλα! Ανόητοι, ψυχασθενείς, αφελείς, αναλφάβητοι, παιδιά και έφηβοι δικαιούνται να διδάσκονται και να μαθαίνουν, ότι λ.χ. και ένας πυρηνικός επιστήμων. Μα, είναι αυτό λογικά, ψυχολογικά, παιδαγωγικά, κοινωνικά και πολιτικά ορθό ή εφικτό; Μπορείς σε

ένα μικρό παιδάκι, χωρίς την κατάλληλη προπαιδεία, να το διδάξεις αμέσως και από την αρχή Τριγωνομετρία; Μπορείς να του εμπιστευθείς ένα επικίνδυνο όπλο; Μπορείς π.χ. τα μυστικά τού Κράτους να τα κοινοποιήσεις σε όλους; Μπορούν όλοι να κατανοήσουν ανώτερα Μαθηματικά και Φιλοσοφία; Μακάρι να ήταν στο χέρι μας να καθορίζαμε εμείς τη φυσική ισότητα των ανθρώπων, αλλά, δυστυχώς, άλλο το στομάχι τού μικρού παιδιού και άλλο τού ενήλικα· άλλος ο εγκέφαλος του ενός και άλλος τού άλλου. Εν τωιαύτη περιπτώσει, πώς

με μία τέτοια τακτική προκύπτει η λήψη αποφάσεων; Για να μην αναφερθούμε στη ρουσφετολογία, την αναξιοκρατία και τη διαφθορά, που είναι συνήθη φαινόμενα, οι αποφάσεις –υπό κανονικές συνθήκες (δηλ. «επιστημονικά»)– βγαίνουν είτε με βάση τον στατιστικό μέσο όρο, είτε από την υπαρπαγή των «πρώτων εντυπώσεων» του δημαγωγού απέναντι στην «κοινή γνώμη» ή τη (ρητορική) ικανότητα πειθούς που διαθέτει ο εμπνευστής (βλ. *επιστημονική επανάσταση*, κατά Th. Kuhn).

Από την άλλη μεριά, ερωτάται πώς είναι δυνατόν να ψέγουμε την ημιμάθεια, τη στιγμή που τα πάντα –και μάλιστα επιστημονικώς πλέον αποδεδειγμένα (βλ. θεωρίες της Σχετικότητας, Αβεβαιότητας, Χάους κ.λπ.)– είναι πεπερασμένα και σχετικά; Ποια αλήθεια θεωρείται απόλυτη, όταν «*τά πάντα ρεῖ καὶ οὐδὲν μένει*»; Ποιος μπορεί να κάνει τον δάσκαλο στους άλλους; Ποιος είναι αλάθητος; Κανείς δεν έχει τα (γνωστικά, ηθικά, πνευματικά κ.λπ.) εχέγγυα, ώστε να είναι ο ίδιος η Αυτοπηγή της Γνώσης (Αυτοαλήθεια), να είναι δηλ. «*ὁ ὢν*» (ο «*Εγώ εἰμί*»), εκτός και αν δεν προέρχεται «εκ τού κόσμου τούτου», ή είναι Προφήτης και Άγιος (που και πάλι, βέβαια, δεσμεύεται από τον *Κανόνα Πίστωσης* της Παράδοσής του).

Η ψυχοπαθολογία της ημιμάθειας δεν έγκειται στην πλήρη ή την ελλιπή γνώση τού ημιμαθούς, αλλά στην ψευδαίσθηση που ο ίδιος καλλιεργεί για τη βεβαιότητα και απολυτότητα των γνώσεών του, και μάλιστα για την πληρότητα αυτών των γνώσεων· με άλλα λόγια, ότι κατέχει την (πάσα) αλήθεια (βλ. δοκησιοσοφία). Χωρίς να αναγνωρίζει τη μερικότητά του, διδάσκει «*ὡς ἐξουσίαν ἔχων*». Έτσι, προκύπτει μία αυταρέσκεια, που παραθεωρεί τα πολλά που αγνοεί, και υπερτιμᾶ τα λίγα ή τα ελάχιστα που συμβαίνει να γνωρίζει. Η τυχόν δε διάψευση ή αμφισβήτηση των γνώσεών του από τους άλλους τού ενισχύει την παράλογη διεκδικητικότητα και επιθετικότητά του, αφού έχει ταυτίσει όλη του την ύπαρξη με τη δήθεν παντογνωσία του. Ο ημιμαθής, εντέλει, μειονεκτεί όχι μόνο έναντι των πραγματικά μορφωμένων, αλλά και των παντελώς αγράμματων, γιατί αφενός δεν προσπαθεί να διορθωθεί (αφού δεν μπορεί να συνειδητοποιήσει την πνευματική του ένδεια) και αφετέρου οι γνώσεις και «γνωστές» (γνωσιακά σχήματα) που ήδη διαθέτει, δεν του επιτρέπουν μια νέα (ορθή ή/και πληρέστερη) «εγγραφή» μέσα του άλλων πληροφοριών. Έτσι, ουσιαστικά, παραμένει πλήρως αμαθής και αδαής: “*A smattering of everything, and a knowledge of nothing*” (C. Dickens).

Ημιμάθεια (sciolism, smattering) λέγεται η ιδιότητα που χαρακτηρίζει τις ανολοκλήρωτες και ατελείς γνώσεις (βλ. ελλειμματική μάθηση) ενός ατόμου (*Μπριτάννικα* 26, 409). Η ημιμάθεια σχετίζεται με την *ημιμόρφωση* (T. Adorno 1990), δηλ. την εκπαίδευση αλλ’ όχι την παιδεία· τη δεξιότητα αλλ’ όχι τη μόρφωση (< «μορφούν»»). Μία ημιμαθής «παιδεία» όχι μόνο μπορεί να διαστρεβλώσει μια

αλήθεια, αλλά και δεν μπορεί να παράσχει πρωτογενή γνώση, αφού συνήθως στέκεται στις επαναλήψεις, στις αντιγραφές, στον σχολιασμό, στον μιμητισμό και στον φορμαλισμό. Τόσο οι Αρχαίοι Έλληνες, όσο και η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία γνωρίζουν και στηλιτεύουν αυτό το πάθος. Σύμφωνα με τον π. G. Florovsky, οι Πατέρες της

Εκκλησίας για την ημιμάθεια χρησιμοποιούσαν – ιδίως για τους αιρετικούς – τον όρο «*ψευδομόρφωσις*» (D. Wendebourg, Rome 1993). Ειδικότερα, ο ιερός Χρυσόστομος παρατηρεί: «*Βέλτιον γάρ άγνοεῖν καλῶς ἢ εἰδέναι κακῶς*» (PG 50, 768).

Κλινική εικόνα, διάγνωση και συμπτωματολογία

Την ημιμάθεια είναι δυνατόν να συναντήσει κανείς από τον ευτελέστερο κοινωνικά άνθρωπο μέχρι και τον πλέον λόγιο. Πολιτικοί, απόστρατοι, επίσκοποι, αρχιμανδρίτες, καθηγητές, εκπαιδευτικοί, γιατροί, δικηγόροι και δημοσιογράφοι είναι τα συνήθη θύματα της σοβαρής αυτής νόσου. Μπορεί, για παράδειγμα, μια νοικοκυρά, που έτυχε να αγοράσει σε μία επαρχιακή εμποροπανήγυρη ένα εκλαϊκευμένο βιβλίο, από όλα αυτά που κυκλοφορούν, για τον βίο λ.χ. τού Ιησού Χριστού, να αρχίσει να διδάσκει – και μάλιστα με απολυτότητα – ως ειδική Καινοδιαθηκολόγος (βλ. «*το θράσος τῆς αμάθειας*»)! Ιεροκήρυκες, που διάβασαν μια καινοτόμο ερμηνεία ή ιδέα ενός πανεπιστημιακού, άκριτα και άμεσα την υιοθετούν και τη μεταδίδουν. Εξάλλου, οι ημιμαθείς, επειδή πολλές φορές δεν μπορούν – με ταπείνωση και ειλικρίνεια – να παραδεχθούν ότι κατιτί το αγνοούν ή τουλάχιστον ότι δεν είναι ειδικοί, αυτοσχεδιάζουν ή εκνευρίζονται και στρέφουν τη συζήτηση σε προσωπικές αντιδικίες. Ποιος δεν έχει προσέξει τη μωροσοφία ορισμένων δημοσιογράφων ή τον τρόπο συγγραφής (δίκη συρραφής κομματιών μιας κουρελούς, χωρίς δηλ. εννοιολογική εμβάθυνση αφαιρετικά ή συνθετικά) κάποιων βιβλίων τους; Ή ποιος δεν έχει παρατηρήσει την ανωφελή δαπάνη (σπατάλη) έγχρωμων και με illustration χαρτί πολλών ενοριακών χριστιανικών περιοδικών που γέμουν απλοϊκών, αφελών, ρηχών, ελαφρών, συναισθηματικών, βιωματικών, παιδαριωδών και εν πολλοίς άστοχων, λανθασμένων, παρα-μυθητικών, λογογραφικών, ηθικιστικών και ευσεβιστικών άρθρων και φωτογραφιών; Έχω π.χ. διαβάσει άρθρα αρχιμανδριτών και νυν επισκόπων, που χωρίς καμιά επιστημονική εξειδίκευση αλλά και καμιά αιδώ, γνωμάτευαν ad litteram ότι δεν εμπιστεύονται τη χριστιανική Κατήχηση σε κανέναν θεολόγο, πλην, εννοείται, τού εαυτού τους! Έχω, επίσης, διαβάσει κηρύγματα Μητροπολιτών που εκφωνούνται από τους ιερείς σε όλες τις ενορίες, τα οποία συγχέουν κατά τραγικό τρόπο Πατερικές έννοιες, διαστρεβλώνοντας έτσι τελείως το θεολογικό νόημα.

Φιλοσοφικο-θεολογική και επιστημολογική ημιμάθεια

Εκεί, όμως, που η ημιμάθεια και η ισχυρογνωμοσύνη φθάνουν κυριολεκτικά στο ζενίθ τους, είναι σε θέματα φιλοσοφικά, ηθικά, παιδαγωγικά, ιδεολογικο-πολιτικά και μεταφυσικά/θρησκευτικά. Εκεί όλοι σχεδόν έχουν άποψη, παριστάνοντας τους ειδήμονες, γιατί, βέβαια, δεν τους περιορίζει (τόσο) η γνώση μιας αυστηρής ορολογίας, μολονότι κάθε επιστήμη έχει την ορολογία της. Και, βέβαια, δεν καταδικάζουμε απερίφραστα τον οποιοδήποτε ερασιτεχνισμό (*Dilettantism*), που πολλές φορές (τυχαία;) έχει απεργασθεί σημαντικές επιστημονικές ανακαλύψεις και εφευρέσεις για την ανθρωπότητα, αρκεί αφενός το υποκείμενο να μη διέπεται από μία ολοκληρωτική και αυταρχική συμπεριφορά, έχοντας συνείδηση των ορίων του, και αφετέρου η εγκυκλοπαιδική, επιφανειακή και σποράδην γνώση να μην θεωρηθεί ότι υποκαθιστά τη βαθιά, ενδεδειγμένη και εξαντλητική έρευνα και σπουδή.

Ομοίως, στον χώρο των Θετικών Επιστημών ο κάθε πτυχιούχος αποφαίνεται με ύφος Einstein επί παντός επιστητού. Η αδαημοσύνη και η ανεπιτηδείτητα πάντα κερδίζουν (ποσοτικά και όχι ποιοτικά) σε ακροατήριο! Αγνοώντας σφαιρικά την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία πάνω στην ειδικότητά του, αφού εδώ οι γνώσεις – ιδίως στα εξειδικευμένα ξένα κυρίως περιοδικά – αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο, ο ημιμαθής επιστήμων αποφαίνεται δογματικά, μολονότι η σύγχρονη Επιστημολογία (K. Popper, P. Feyerabend κ.ά.) είναι επ' αυτού πολύ επιφυλακτική και προσεκτική.

Αίτια της ημιμάθειας

Τα συνηθέστερα αίτια της ημιμάθειας είναι: το complex κατωτερότητας, η άγνοια του εαυτού και των ορίων του, η ανάγκη για (κοινωνική) αναγνώριση, η ματαιοδοξία και φιλοδοξία, η προβολή, η αλαζονεία, ο εγωισμός, ο ναρκισσισμός, η στενή και περιορισμένη επιστημονική εξειδίκευση, ή, αντίθετα, η γενικευμένη και η πνευματική ελεφαντίαση, το εντεταλμένο καθήκον, η νομιζόμενη ιεραποστολή, η παρανόηση του Χαρίσματος ομολογίας τῆς Πίστεως, το σύνδρομο του «σωτήρα» κ.ά. Έτσι, βλέπουμε στην τηλεόραση, που συνήθως επιδίδεται σε μια βιομηχανία ταλέντων, τα ίδια πρόσωπα ή ακόμα και άσχετα (ηθοποιούς, τραγουδιστές, χορευτές, ζωγράφους, μανεκέν, σεφ, μαιτρ, κομμωτές, ποδοσφαιριστές κ.ά.) να συζητούν κάθε φορά για διαφορετικά θέματα (Πολιτικής, Παιδα-

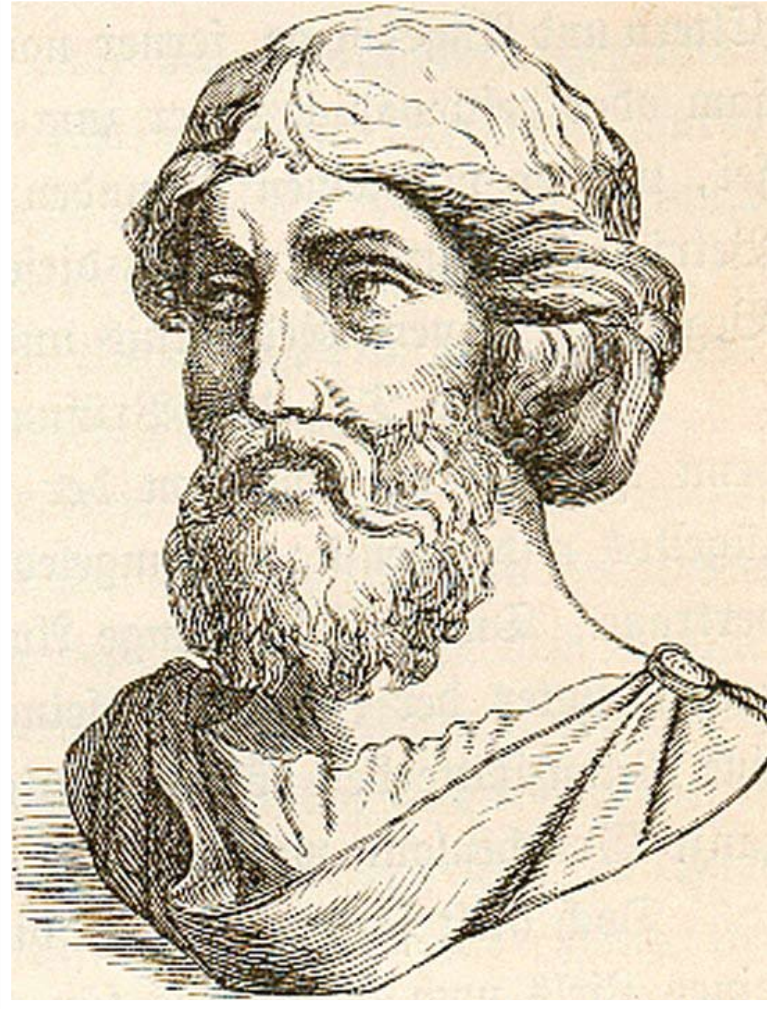
γωγικής, Ψυχολογίας, Κοινωνικής Ηθικής, Θρησκείας/Μεταφυσικής κ.λπ.), εκφράζοντας δημόσια (και προφανώς παρασύροντας ένα ικανό μέρος της κοινής γνώμης) τις (προσωπικές-εμπειρικές) πεποιθήσεις τους. Έτσι, η TV ή το Internet, που πληροφορούν μαζικά, διαδίδουν ραγδαία αυτή την εγκυκλοπαιδική, επιφανειακή, επιπόλαια, αντεπιστημονική, λαϊκή, γενικευτική και επικίνδυνη ψευδο-γνώση (παραπληροφόρηση).

Πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου

Τόσο η αρχαιοελληνική διάνοηση («Μή προτρέχω τὴν γλῶττα τῆς διανοίας») και οι μεγαλύτεροι σοφοί, όπως ο Σωκράτης («ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα»), όσο και οι ιδρυτές, μύστες και άγιοι των διαφόρων Θρησκειών, αλλά και ψυχο-κοινωνιολόγοι, έχουν διαγνώσει το πάθος αυτό, συνιστώντας αυτογνωσία, αυτοέλεγχο και αυτοκριτική, σοβαρή προετοιμασία και εξέταση των πραγμάτων σε βάθος και πλάτος, όχι βεβιασμένες αποφάνσεις, σκληρή άσκηση για την απόκτηση της αληθινής σοφίας (κυρίως κριτική, αφαιρετική και συνθετική ικανότητα) και όχι απλά πληθώρα πληροφοριών, λακωνικότητα, μετριοπάθεια, ταπεινό και συμπαθητικό γενικά φρόνημα, ησυχία και σιωπή, όπου και όποτε επιβάλλεται: «Κρεῖττον σιωπᾶν ἢ λαλεῖν μάτην». Το ίδιο για τη σιωπή συμβουλεύουν και όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι, ποιητές και ρήτορες της Αρχαιότητας: Πυθαγόρας, Ευριπίδης, Μένανδρος, Επίκτητος, Ισοκράτης κ.ά.

Και ο Αυστρο-Βρετανός φιλόσοφος Ludwig Wittgenstein (1889–1951) λέει σχετικά: «για ό,τι δεν μπορούμε να συλλάβουμε καθαρά με τη σκέψη μας, είναι καλύτερα να σιωπούμε». Για να φθάσουμε, όμως, σε αυτό το επίπεδο, απαιτείται προηγουμένως να αποκτήσουμε το Πατερικό ήθος τῆς «διακρίσεως»: «καιρός τοῦ σιγᾶν καί καιρός τοῦ λαλεῖν», όπως κηρύττει ο Εκκλησιαστής (3, 7). Ο ίδιος ο Κύριος Ιησούς Χριστός παραγγέλλει: «μηδέ κληθῆτε καθηγηταί, ὅτι καθηγητῆς ὑμῶν ἔστιν εἷς ὁ Χριστός. ὁ δέ μείζων ὑμῶν ἔσται ὑμῶν διάκονος. ὅστις δέ ὑψώσει ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται καί ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν ὑψηλοθήσεται» (Ματθ. 23, 10-12). Εδώ ο Χριστός – πέρα από το ότι αποδίδει την ημιμάθεια στην αλαζονεία – δεν εννοεί ούτε per se τον τίτλο (ο οποίος χρησιμοποιεῖτο και χρησιμοποιεῖται), ούτε την αυθεντία τοῦ ἰδίου τοῦ Λόγου Του, αλλά την ψυχοπαθολογική εμμονή κάποιων στο ανθρωπίνως Αλάθητο. Εφόσον δεν είναι δυνατόν ένας άνθρωπος ή μια ομάδα ανθρώπων (πρβλ. think tank)

να κατέχει απόλυτα και αλάθητα ολόκληρη την αλήθεια, τουλάχιστον θα πρέπει να εμπιστευόμαστε – περισσότερο από ό,τι όλους τούς άλλους – τους (πραγματικούς και όχι πλασματικά) ειδικούς: «οὐκ ἄρα, ὦ βέλτιστε, πάνυ ἡμῖν οὕτω φροντιστέον τί ἐροῦσιν οἱ πολλοὶ ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι ὁ ἐπαΐων περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων, ὁ εἷς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια» (Πλά-

Πυθαγόρας ο Σάμιος. Έλληνας φιλόσοφος, μαθηματικός, γεωμέτρης και θεωρητικός της μουσικής

των, Κρίτων). Όπως δεν μπορείς να κάνεις δημοψήφισμα λ.χ. για το ποιο οπλικό σύστημα είναι καταλληλότερο, έτσι δεν μπορείς να κάνεις δημοψήφισμα και για ένα ιατρικό ζήτημα. Αλλά, το ίδιο θα πρέπει να συμβαίνει – αν όλα λειτουργούσαν, όπως έπρεπε να λειτουργούν – και για όλους τούς τομείς τῆς ζωῆς, τούς οποίους επί τούτω καλύπτουν οι διάφοροι επιστημονικοί χώροι (ειδικότητες και υποειδικότητες). ■